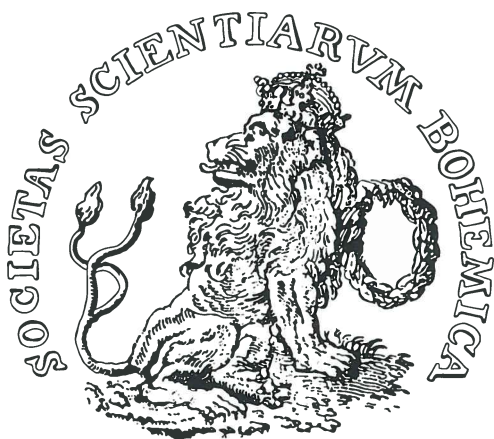

UČENÁ SPOLEČNOST

České republiky

1994–2019

Očima zakládajících členů...

Prof. MUDr. Cyril Höschl, DrSc., FRC Psych.

Moje osobní vzpomínky na první krůčky k založení Učené společnosti jsou spíše ikonické než faktické povahy. Zcela zřetelně vím, že vše začalo „přípravou společnosti pro založení Učené společnosti“ (později Nadace pro obnovení Učené společnosti v České republice), protože bylo třeba nějak překonat nutnost přijmout první členy bez stanov, které teprve oni mohli vytvořit a odsouhlasit. Bez stanov, definujících podmínky členství, by nebylo členů a bez členů nemohlo být stanov, neboť by je neměl kdo schválit.

První obraz, který si vybavuji, je obývací pokoj v bytě u Zahradníků v Holešovicích. Oním spiritus movens aktivit směřujících k založení Společnosti byl právě Rudolf Zahradník, jenž byl jejím zakladatelem *de facto*, zatímco ideovým iniciátorem byl Otto Wichterle. Tehdy jsme byli u Rudolfa Zahradníka doma myslím asi čtyři a bylo to ještě dávno před vznikem nadace i Učené společnosti. Konkrétně si vzpomínám, že tam byl kromě hostitele astronom Jan Palouš, já a ještě někdo, koho si nyní už nevybavuji. Probírali jsme nejen vlastní ideu, se kterou nás Rudolf Zahradník seznámil, ale zejména plán dalších kroků, jež bylo nezbytné postupně vykonat, tak aby vlastní založení Společnosti bylo dostatečně respektu hodné a dávalo naději na vznik společenství, jehož všeobecná i politická podpora bude odpovídat jeho zamýšlenému významu jako nové organizace reprezentující českou vědu a zároveň navazující na tradice zejména Královské české společnosti nauk.

Bylo třeba zajistit důstojný start, nejlépe s podporou prezidenta Václava Havla, která nebyla úplně samozřejmá vzhledem k jeho ne zcela vřelému vztahu k „redukcionistické vědě“ a poměrně širokému pojetí učenosti, jež v prezidentových očích zahrnovala i řadu alternativních postojů a směrů v chápání světa, které nebyly vždy slučitelné s pojetím vědeckosti tak, jak jí rozuměli otcové zakladatelé z řad čistě přírodovědně zaměřených špičkových badatelů.

Archiv NÚDZ

Věda, vědci a společnost

Cyril Höschl

Nahlížíme-li spolu s Popperem lidský život jako „problem solving process“, který je hnán vrozenou lidskou potřebou poznávat, měnit a ovládat svět, pak již v úsvitu novodobého myšlení spatříme rýsující se obrysy určitého vztahu mezi tím, co dnes nazýváme vědou, a tím, co označujeme jako politiku.

Již Platon se Sokratem obrátili pozornost od úvah o povaze a původu světa k otázkám člověka. Ústředním tématem pro ně byl mimo jiné rozdíl mezi pravým poznáním a pouhým míněním. Další témata jako spravedlnost, uspořádání obce a dobro jako konečný cíl člověka i obce směřovala k politice, jež již platonské pojetí kritizoval ve své *Otevřené společnosti* právě Karl Popper.¹ Pravé poznání (epistémé) je základem té části filozofie, jež se posléze oddělila ve snaze poznat svět a vesmír a již dnes souhrnně označujeme jako empirické vědy. Zatímco v antice byli nositeli vzdělanosti a pravého poznání filozofové (v protikladu k vojákům a otrokům), ve středověku to byli především teologové a kněží, kteří byli – na rozdíl od většinové populace – jednak gramotní, jednak udržovali kontinuitu interpretace písma a živé i psané historie.

Po nástupu vědecko-technické revoluce, v jejímž úsvitu nesmírně nabyli na prestiži objevitelé přírodních zákonů a pěstitelé přírodovědného poznání, se právě vědci v dnešním slova smyslu spolu s učenci (představiteli humanitních věd a teologie) stali nositeli vzdělanosti a jejími pěstiteli. Podle Maxe Webera² se učenci rekrutují převážně ze sociální třídy nemajetné inteligence a odborníků, jež je definována spíše právě tímto svým posláním než vztahem k majetku, kterým je na jedné straně určena dělnická třída a na druhé straně maloburžoazie či třídy privilegované v důsledku nějakého vlastnictví. Vědci, zejména tzv. užiteční, se od počátku vědecko-technické revoluce tradičně těší víceméně společenské úctě a jsou třídou privilegovanou právě proto, že může být zdrojem vylepšení životních podmínek obyvatelstva, usnadnění života a omezení fyzické práce. Alespoň tak byla věda od počátku devatenáctého století až dosud chápána.

Ačkoli pokusy o zneužití lidského umu ve prospěch často pochybných zájmů vládnoucí elity jsou staré jako poznání samo, k největší manifestaci takové snahy došlo v případě tzv. vědeckého komunismu, který se snažil posazením politické moci na „vědecký základ“ legitimizovat třídní boj a zájmy vládnoucí komunistické vrchnosti. Přitom širokým vrstvám listivě zamlčel rozdíl mezi vědou a filozofií, resp. mezi zákony přírodními (gravitační zákon) a normativními (dobré je to, co slouží dělnické třídě).

1) Popper, Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I.* OIKOYMENH, 2011; Týž: *Otevřená společnost a její nepřítel II.* Praha: OIKOYMENH, 2015.

2) *Věda jako povolání.* In Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika.* Vybral a uspořádal Miloš Havelka. Praha: OIKOYMENH, 2009.

Když Evropská společnost pro dějiny vědy připravovala v září roku 2016 v Praze svou 7. mezinárodní konferenci, jejíž téma znělo *Věda a moc, věda jako moc*, uveřejnil na téma vztahu mezi vědou a politikou pozoruhodnou úvahu Antonín Kostlán z Ústavu pro soudobé dějiny.³ Upozornil na to, že věda a politika jakožto dva významné proudy lidského snažení se v průběhu dějin s různou intenzitou a různým způsobem prolínají a ovlivňují. Oba diskurzy jsou přitom natolik odlišné, že snaha vědců považovat svou kvalifikaci automaticky za způsobilost řídit společnost je stejně tak nepřipadná jako snaha politiků ovládat společnost prostřednictvím vědy.

Vědci jsou jenom lidé a to, co se zkoumá a objevuje, velmi závisí právě na nich, na jejich výchově, politické a náboženské orientaci a financování.

Zatímco vědu charakterizuje snaha o stále intenzivnější prohlubování poznání a o co největší přiblížení se pravdě, cílem politiky je nastolit či udržet zřízení, jež je v souladu se zájmy vrstev či skupin, které ve svých rukou drží moc nebo o ni usilují. Ačkoli v reálném světě není možné, aby se věda a politika vyvíjely nezávisle, přece jen je nelze zaměňovat. Politika využívá pro blaho společnosti různé výsledky vědecké činnosti, a pokud má pocit, že se jí jich dostává méně, než očekává, pokouší se je různými formami pobídek či nátlaku vynutit. Věda je ovšem na politice a na mocenské garnituře závislá a vždy se musela opírat o přízeň mocných mecenášů či státních a veřejných prostředků. Pokud má pocit, že je nedoceněna, vyjednává s politickou sférou a snaží se jí i veřejnost přesvědčit o své nepostradatelnosti.³

Z tohoto ambivalentního vztahu vyplývají podle Kostlána hlavní okruhy, kterým se dosavadní bádání o této problematice věnovalo. Patří mezi ně *proměny politiky jakožto reakce na vědecký pokrok* (každý nový objev je zprvu kuriozitou a posléze důvodem k mnoha společenským změnám; velké objevy či vynálezy si vyžádaly redefinice úkolů politiky), *reakce politiky na negativní efekty vědy* („Vynález zkázy“), *patronát politiky nad vědou* (tzv. vědní politika⁴), *stupňování nátlaku politiků na vědu v přípravě a průběhu válečných konfliktů* (první světová válka urychlila vývoj chemického průmyslu, tedy chemických zbraní a náhražkových potravin, druhá popohnala atomový výzkum), *dominance politiky nad vědou v autoritářských a totalitních režimech* (brutální ideologizace jako nacistická „Rassenlehre“ nebo lisenkismus v Sovětském svazu), *vstup vědců a vědy na politickou scénu* (politologie, přímá účast vědců v politickém životě, expertizy pro politické subjekty) a *role vědy jako potenciálního konkurenta politiky* při řízení společnosti (pozitivistické nadšení devatenáctého století vedlo k představě, že věda může zaručit optimální řízení společnosti; komunisté

---

3) Kostlán, A.: Věda a politika, politika jako věda. Akademický bulletin 2015, 6, s. 24.

4) Vědní politika je ohraničena dvěma extrémny. Jeden představuje delegování veškerých pravomocí spojených s určováním úkolů vědy vědčím samým. Druhý naopak znamená úplné podřízení vědy politice, jež od vědy očekává okamžité využití jako výrobní síly.

v duchu marxisticko-leninské doktríny vyhlásili „vědecké řízení společnosti“). V tomto posledním bodě jde asi o takové neporozumění architektuře společenského uspořádání, jakým je snaha „řídít stát jako firmu“.

Ambivalentní vztah vědy a politiky naznačuje, že navzdory tomu, že empirické vědy jsou zdánlivě přísně racionální, i do nich proniká ideologie a jejich reprezentanti jsou často nesení na vlně mínění, intuicí a emocí stejně jako jejich oponenti. Před čtvrtstoletím vydal vedoucí katedry biologie na Harvardu R. C. Lewontin knihu s názvem *Biology as ideology*.⁵ V ní zpochybňuje laickou představu, že kritické redukcionistické myšlení pravých vědců stojí mimo emoční a kontextuální zkreslení a je pramenem čistého, pravdivého poznání mimo ideologické vlivy. Naopak společenské ovzduší vždy ovlivňovalo tvorbu a formulaci vědeckých hypotéz. Vědci jsou jenom lidé a to, co se zkoumá a objevuje, velmi závisí právě na nich, na jejich výchově, politické a náboženské orientaci a financování. Lewontin například odmítá mnohé názory ekologických organizací na životní prostředí. Podle něj žádné „prostředí“ jako nezávislý fenomén neexistuje. Organismy nelze od jejich prostředí oddělit, neboť jsou jeho součástí. V přírodě se vše neustále proměňuje, žádná „rovnováha“ se nemůže nastolit. Zrovna tak musíme opustit tezi o přizpůsobování se prostředí a zaměřit ji za teorii o spoluvytváření prostředí. Není pravda, že organismy se určitému prostředí buď přizpůsobí, nebo zahynou. Ve skutečnosti si své prostředí vytvářejí. Takto pojato si my lidé vytváříme prostředí, jež je tudíž *naším přirozeným milieu* (kultivovaná krajina, zemědělská kultura, parky, urbanicita), zatímco bezzásahové prostředí typu *laisser-faire* je člověku nepřirozené, a není to tedy jeho prostředí. Toto pojetí staví například celý spor o Šumavu na hlavu, neboť to rázem není spor vědecký, ale ideologický!

Vědci se víceméně shodnou na počtu žížal před nějakým zásahem a po něm, ale nikoli už na tom, zda je zjištěná změna správná, nebo špatná. A už vůbec ne na tom, pro koho správná: Pro golfisty? Pro zemědělce? Pro filozofy? Pro developery? Pro obchodníky s dřevem? Pro biologické sběrače akademických titulů? Pro ochránce přírody? Řekne-li se totiž „pro lidi“, zní to rozumně jen do chvíle, než se zeptáme, pro které lidi.

Věda tedy ideologická je a vědci nejsou v otázkách mravnosti, ideologie či víry o nic soudnější ani způsobilější než kdokoli jiný. Haloun a Martínek v *Otravě krve*⁶ píší: „To, že je mezi vědci stejné procento pakáže jako v ostatních oblastech lidského konání, je až trapně jasné, přesto si to většina lidí není ochotna připustit. Na vědu je nabaleno podobně množství ‚posvátnosti‘ jako na umění, a proto dovede působit stejně nesnesitelně. Také věda má své třešticí apogety a strážce čistoty, svoje rituály, konvence, hrdiny a šašky.“ Ale ruku na srdce: ze všech způsobů, jak si utvářet názor, je věda ještě tím nejméně demagogickým.⁷

Lidská tvořivost, ať již umělecká, nebo vědecká, prochází obdobími svého rozmachu, jenž je zdrojem její „posvátnosti“, a obdobími úpadku (dekadence), jenž je zdrojem její disreputace a často předchází společenským turbulencím,

5) Lewontin, R. C.: *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA*. New York: HarperPerennial, 1992, 128 s.

6) Haloun, K., Martínek, L.: *Otrava krve*. Praha: Revolver Revue, 2009.

7) Höschl, C.: Je věda ideologická? *Reflex* 2015, 52–53, s. 108. Rozsáhlá citace vlastního textu.

epochálním zvrátům či válkám. Ptáme-li se tedy na postavení vědců či úlohu vědy a vědeckých institucí ve společnosti, musíme nejdřív určit, o jaké době mluvíme. V současné otevřené společnosti střední Evropy věda významně přispívá k dynamice hospodářského růstu, a tedy k politické stabilitě demokratických režimů. Pluralitní demokracie je podle Fareeda Zakarii trvale udržitelná pouze v zemích s vysokým hrubým domácím produktem (HDP), v zemích se středně vysokým HDP je labilní (různé nestabilní režimy v jiho- či středoamerických státech, kde moc přebírají oligarchie a vojenské junty) a v nejchudších zemích vůbec není nastolitelná.⁸ Proto je v mnoha evropských zemích vědní oblast i v dobách relativních krizí či rozpočtových škrťů stále ještě do značné míry hájena. To však může trvat pouze tak dlouho, dokud to ekonomická situace dovolí a dokud vědecko-výzkumná a vzdělávací soustava, což jsou do značné míry spojené nádoby, nezdegeneruje do perspektivně neproduktivní podoby a nezačne být na obtíž. Takové nebezpečí není ve světle inflace oborů, pozic, titulů a nesmyslných grantů vůbec vyloučeno a jakákoli krize může bankrot dramaticky urychlit.

Je tedy úkolem vědeckých a učených společností civilizovaných zemí udržet povědomí o tom, co vskutku je vzdělání, co je pravé poznání, co je původním posláním vědy, a vůči zkorumpované titulománii a samoúčelné produkci „prací“ v nesmyslných oborech se soustavně kategoricky vymezovat. Mějme na paměti, že i věda má svá teritoria a své zájmy. Je přirozeností každého jedince a každé zájmové skupiny své teritorium rozšiřovat a svůj význam navyšovat. Děje-li se tak ovšem bez-ohledně, tedy bez solidního základu způsobem, jakým např. ve finančním sektoru vznikají konjunkturální bubliny, může taková bublina i ve vědě velice rychle splasknout, a to s dalekosáhlými následky pro celou společnost.

**Prof. MUDr. Cyril Höschl,
DrSc., FRC Psych.,**
(* 1949) vystudoval Fakultu všeobecného lékařství Univerzity Karlovy. Je ředitelem Národního ústavu duševního zdraví v Klecanech a přednosta Kliniky psychiatrie a lékařské psychologie 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jeho odbornými zájmy jsou biologická psychiatrie, klinická psychofarmakologie, psychoneuroendokrinologie a etologie. Je zakládajícím členem Učené společnosti České republiky.

Archiv Učené společnosti ČR

---

8) Zakaria, F.: Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě Český překl. 2. vyd., Jaroslav Veis. Praha: Academia, 2012